

Вірюю, Господи, яко самъ еси ты Христось...
Вижу ребра твои, отъ нихже источи воду и кров...
Вижу рудъ твои, имаже преже сотвори всю тварь і т. д.

В слові о розслабленім на питання Христа той відповідає довгою промовою, описуючи свої страждання; коротка євангельська фраза його: «чоловіка не маю» розгортається в жаль, що «всі уклонились і неключимії стали...» Христос дорікає йому за ці слова, описуючи своє піклування чоловіком:

...тебе ради солнце свѣтомъ и теплотою служить,
и луна съ звѣздами ношь обѣляєть,
тебе дѣля облаци дѣждемъ землю напаяють
и земля всяку траву сѣмениту и древа плодовитая на твою службу
взращаєть,
тебе ради рѣки [рыбы из] носятъ
и пустыни звѣри питають
и глаголеши человекъ не имамъ?!

В слові о сліпці так само вкладаються довгі тиради в уста жидівським старшинам, сліпому — їм в докір, потім в похвалу Христові і т. д.

При оцінці артистичної вартості сеї творчості передусім виступає питання оригінальності: наскільки в сих творах, без сумніву артистичних, Кирил був самостійний від взірців світських і візантійських?

При читанні його слів нас ударає близька подібність з «Законом і Благодаттю». Ми бачили, що се слово тішилось популярністю, цінилось і використовувалось у нас. Не було б нічого дивного, якби й Кирил покористувався прикладами великого київського ритора.

В першій же слові, на вербну неділю, знаходимо, подібно як у «Законі і Благодаті», ряд символічних паралель з їх толкуванням:

«Нині апостоли на жреб'я ризи свої положили і Христос поверх їх сів. О преславної тайни об'явлення! Сі апостольські ризи — то християнські чесноти. Води своїм ученням зробили благовірних людей престолом божим і вмістилищем Св. Духа.

Рече бо: веселося в них і похожу, і буду їм Богом, і вони будуть моїми людьми.

Нині народи постилають Господеві на дорозі ризи свої, а інші, ломлячи віти дерев, постилали по путі. Доброю і простою путею миродержателям і вельможам був Христос: милостиною і беззлобієм постеливши її [дорогу], нетрудно входять вони в небесне царство.

А ті що ломлять віти дерев — се прості люде ["рядниці"] і грішники, що, рівняючи путь сокрушеним серцем і умиленням душі, приходять до Бога.

Рече бо: я путь і істина і життя!»

І так далі, кільканадцять таких символічних толкувань, властиво, й становлять весь зміст слова.

Слово на Пасху дає антитезу зовсім аналогічну з протиставленням божого і людського в Христі в «Законі і Благодаті»:

«Предъ вчерашнимъ днемъ Господь нашъ Ісусъ Христосъ jako чeлoвѣкъ распинаемъ бѣ — и jako Богъ солнце помрачи, и луну въ кровъ преложи, и тма бысть по всей земль.

Яко чeлoвѣкъ възшивъ, испусти духъ,— но jako Богъ землею потрясе і каменіе распадеся.

Яко чeлoвѣкъ въ ребрахъ прободенъ бысть,— но jako Богъ завѣсу пьрваго закона полма раздра» и т. д.

Нижче стрічаємо в нім подібну ж символіку старого і нового закону, так широко розвинену словом Іларіона, тільки коротшу — з тими ж докорами Іудеям: Іоан і Петр, біжучи до Христового гробу, «преобразують ветхий і новий закон»: ветхий закон прийшов наперед, сподіваючись Христа, але коли Христос прийшов, він не увірив у його; новий же закон пізніше прийшов, але скорше увірив у Христа і т. д.

Але насувається питання, чи се залежність від «Закона і Благодаті», чи залежність від спільних візантійських взірців? У Кирила така залежність не підлягає сумніву. Напр., процитоване вище слово на провідну неділю виразно йде за таким же словом Григорія Богослова, де також міститься гарна опись весни:

«Подивись на видиме: Царица пор року іде назустріч цариці днів і нсе в дарунок усе, що має найкращого і наймилшого. Нині небо прозоріше. Нині сонце вище і світліше. Нині круг луни яснійший і хор зізд чистіший. Нині хвилі замиряються з берегами [море спокійне], хмари з сонцем, вітри з повітрям, земля з рослинами, рослини з [нашим] зором. Нині джерела течуть прозоріше, нині ріки повніші, виволившиися з зими, і лука пахне гарно, і рoстина цвіте, коситьса трава, і ягнята скачуть по зелених пастівнях. Уже корабель виводитьса з пристані... Уже хлібороб заглиблює [погружаєть, в старім перекладі] в землю рало, підіймаючи очі горі і призиваючи плодopадця, і під ярем веде вола-орача, і протинає солодку борозду, і тишиться надіями. Уже пастух і волопас приладжують сопілки, награвують пастушу пісню і веснують в лісах і на скалах. Уже садівник чистить рослини... Уже трудолюбна бджола, распрoстерши крило і покинувши вощину, показує свою мудрість» і т. д.

Але, як бачимо, наш Кирило досить свобідно використав сей взірець, упустивши ті образи, які не підходили під українську обстанову (кораблі, мореходство, культура садівницька і т. д.), з другого боку, він переводить кожний реальний образок в символічно релігійну картину, отже дає щось нове, в дусі «пръводного» поучення.

Похоронні плачі слова в велику п'ятницю близько нага-

дують твори Семена Метафраста (Логофета), візантійського письменника X в., де Марія голосить над сином і благає Йосифа, аби йшов до Пілата випросити тіло Ісусове, і той випрошує його і оплакує також. Благання Йосифа перед Пілатом подібні до слова Епіфанія, єп. кіпрського. Але знов подібності тільки загальні, скорше з пам'яті, з лектури, ніж з невірничого слідкування. Маємо таке враження, що автор свобідно, з різних елементів, з різних споминів і власних інвенцій складає сю композицію трьох плачів.

Діалог Фоми з Христом дуже нагадує деякі псевдозлатоустові слова (між іншим одно міститься в Супрасльським збірнику, вид. Міклошичем). Але знов се загальна подібність композиції, а не буквальне слідкування за оригіналом. Такі ж поменші подібності Кирилових слів з словами Тіта востреського, Епіфанія кіпрського, Прокла царгородського й ін.

Тому новіший дослідник проф. Нікольський резонно завагався зачислити між Кирилові твори слово на Єрдан, знайдене недавно в однім пізнім збірнику з іменем «Кирила єп. турівського», тому що воно, крім вступу й деяких менших вставок, являється простим переписанням слова Прокла царгородського. В тих словах, які з найбільшою правдоподібністю досі зачисляються до Кирилових творів, ми не знаходимо такого невірничого відписування, і навіть тексти св. Письма звичайно цитуються в них не буквально, а загально, з пам'яті.

Відповідно тому треба оцінювати і відносини Кирила до «Закону і Благодаті» та інших можливих домашніх творів риторичного напрямку попереднього часу. Ті національні струни, які гучать в «Законі» і роблять його особливо оригінальним і сильним, не знаходять відгомону в творчості Кирила, занятій виключно (наскільки бачимо) загальнохристиянськими ідеями й образами. Для них же він знаходив далеко багатший, різномірніший і авторитетніший в очах церковної людини матеріал у письменників грецьких, ніж в писаннях світських. Коли ж за візантійськими взірцями він не йде невірничо, а користується свобідно, власне як матеріалом, очевидно, не був він невірничою копією старших українських взірців, їх учеником, призвичаєним іти пробитими стежками попередніх поколінь. Книжне мистецтво Кирила має досить свобідний характер; він творить, а не запозичає, не переписує. Се ставить його доволі високо, хоча його залежність від літературних взірців все-таки більша ніж «Закону і Благодаті».

Він стоїть нижче його також в загальній композиції. Коли «Закон» являється взірцем строкої, лінійної, гармоній-

ної композиції, яка від початку до кінця розвиває одну гадку, то твори Кирила дуже часто не визначаються суцільністю. Напр., його слово на провідну неділю, найкраще з поетичного боку, складається з досить слабо пов'язаних частин, зовсім нема тої логічної послідовності, що в «Законі і Благ.». Інші твори мають більше суцільного зв'язку, але вступ часом слабо в'яжеться з самим словом (як, напр., в слові о розслабленім).

Але, з другого боку, в Кирилових образах більше різно-рідності, теплоти і поезії, ніж в «Законі і Бл.». Тим часом як Іларіон чи автор «Закону» більш мислитель, раціоналіст, Кирил більш поет, маляр, артист, і з поетичного боку його твори стоять високо, хоч деяка холодність в малюнку, брак сильного, безпосереднього почуття перешкоджає їм захоплювати слухача.

Що ж до закиду, який йому звичайно роблять, що в його словах мало елемента морально-дидактичного, що, мовляв, в них завдання проповіді губиться за завданнями повістяра-артиста¹, то на се треба сказати, що се, власне, й було його завдання: гарно, артистично описати свято, подію, і з сього боку й належить його оцінювати як автора. Кирил не догматист, не мораліст, а описатель, оповідач свята, так, як який-небудь Гірляндайо чи інший описатель раннього відродження, котрий ставив своїм завданням представити історію свят, подій в гарних фігурах, сценах, перспективах. І з сього боку ми мусимо справді високо цінити Кирила як такого словесного майлара.

Зовсім не оціненою і не використаною відповідно зостається творчість Кирила як автора молитов і канонів. Не маємо навіть скільки-небудь повного і наукового їх видання, і як твори церковної поезії їх досі не студійовано, а збувано лаконічними характеристиками в тім роді, що, мовляв, відмінно від його слів, вони відзначаються щирим і глибоким чуттям і под. Тим часом церковна поезія — се важна галузь української церковної творчості тих часів, її студію-

¹ З такого становища дуже неприхильно осудив творчість Кирила перший авторитет в історії церковності тої доби Голубінський (I, 1, с. 658—60). Признавши за ним «безсумнівний і дуже добрий ораторський талант» і справжню, виїмкову грецьку риторську освіту, він оцінює його як доброго типового грецького оратора свого часу, але рішуче з усіма хибами його, сі ж хйби осуджує дуже різко. По його гадці, сучасне грецьке ораторство «стало мертвою, розмальованою і пишно прибраною лялькою»; залишивши свою властиву мету — морального поучення і впливу на волю слухачів, воно поставило своїм завданням «потішати уяву і слух штучними, але безцільними образами, гучними фразами, які нічого не говорили: одним словом, обернулось в хвйлеву, псзбавлену значення словесну забаву».

вання може кинути багато світла на розвій у нас поетичних форм, ритміки і образності, як я се вже підносив, і Кирил, як автор доволі великого числа молитов і гімнів, з сього боку заслуговує всякої уваги. Не почувавши себе покликаним до такої роботи (в основу котрої, очевидно, мусять бути положені порівняльні студії гімнів українських і візантійських), я обмежусь кількома взірцями Кирилової творчості з його канону княгині Ользі¹, що послужать паралеллю до вище поданих уривків з канону Борисові й Глібові XI віку. (Може, треба пояснити, що по схемі візантійського канону строфи в честь Ольги переплітаються з строфами в честь Христа і Богородиці):

Др̑жавною рукою
и сильним смыслоу
небо и землю створилъ еси,
яже своєю кровию искупи,
церкви твоя от тебя утверждается
зовуши,
яко нѣсть свята паче тебе
Господи!

Др̑жавною рукою
и мудрыми ти словесы
учаши своего сына Христову
закону
и людем взбрани не жрети идо-
лом, Олго преславная,
в память нынѣ шедшеся тя
прославляем!

Нынѣ яко пчела разумлива
далече цвѣтушее Христовы вѣры
вѣзская породным крещеніемъ,
въ Царьствѣм градъ² обрѣтши,
своему роду и людем предасть,
егоже вси насыщени
горести грѣха отбѣгаем!
Вси похвалныи гласы и молбу
ти, Олго, всылаем —
тобою бо Бога познахом,
емуже нынѣ предстоиши.
Проси мира князем
и па поганяя побѣды,
проси оставленія грѣхов поюшим
тя!

Яко голубица цѣломудренная
на финик добродѣтели възде,
крылѣ крещеніем посребрѣнѣ
имуша,

ими же възлѣтѣвши
в райствѣй пищи възнѣздилася еси!
Духовнаго прежде внѣ винограда
царская маслина процвѣтѣ,
животный³ источи грезнѣ,
крещеніемъ насади в Руси
творящимъ плодъ покаянія,—
тѣмже вси свеселитесь!
Новая ученица Христова в Руси
явися,

обходяши грады и села,
кумиры сокрушаючи
и люди учаше
единому Богу кланятися,
егоже моли за поющая ти:
о блаженная Олго!
помолися за свое ищадіе къ Богу,
миръ неподвижим князем испроси
и на поганяя побѣду
и на отпушеня грѣховъ поюшим
тя!
Рускому языку, Плесковской
странѣ
богоизбранному от Варяг
князьскому
племяни

прамати наречесе Олга:
ходящим прежде нерозумія
во тѣмъ
всѣхъ честнымъ озари крестом,
паче же святымъ озари
крещеніемъ,
имѣже омы идолюскую скверну,

¹ Видав проф. Никольський, там же, в 82 т. «Сборника отд. рус. яз.», з збірника ярославського архієр. дома. (Виписуючи, поправляю деякі очевидні помилки копії чи видання, але дещо таки зостається, очевидно, попсованім).

² Себто в Царгороді.

³ Животворчий.

именити же людїе нарекохомся
 к нему же за ны дерзновеіе
 имуши молися!
 Подобно Удифи¹ створила еси,
 посреде кумирскихъ тѣлищъ вѣшла
 еси,
 и дѣмоночетци² посрамила еси,
 и вся люди научи в чистотѣ
 вопити Христови:
 благословен еси на престолѣ
 славы царствїя твоего!
 Премудрость божїя прежде о тебѣ
 написала есть:
 Се есть искренняя моя
 и похоти житейския нѣсть в тебѣ,
 блескъ лица ти яко муря обоняніе
 знаменаше твое, Олго, крещеніе,
 еже посреди кумирскихъ лсти на
 тебѣ обоня Христоръ
 и всѣхъ насъ отъ смрада дѣмон-
 скаго к покаянію привель есть.
 Изъ Едема изведе родъ нашъ
 прабабы ради,
 призванъ ж тобою новый Адамъ,
 намъ рождыши Христа въ двѣ
 естество, Дѣва чистая.
 И възграся Адамъ яко прадѣдъ,
 избывъ первыя клятвы.
 Мы же тобою хвалящеся,
 яко тебе ради Бога познахомъ,

и ты величаемъ:
 Веселися, Евво прародительнице,
 иже бо ты прелстивъ, изъ Едема
 возведе,
 нынѣ же погранъ есть твоимъ
 ншадїемъ.
 Се бо Олга животное древо
 хрестъ Христовъ въ Руси вѣдружи,
 имже всѣмъ вѣрнымъ рай
 отверзеся,
 мы же тобою хвалящеся,
 яко тебе ради Бога познахомъ,
 съ мученики ты възвеличимъ!
 Жену по естеству ты нарицаемъ,
 но паче силы женскы подвизася
 тмы свое злато истощила еси,
 да Христовъ законъ учителя
 приобретаеши,
 имже просвѣти землю Русскую.
 Мы же тобою хвалящеся,
 яко тебе ради Бога познахомъ
 съ Володимеромъ ты величаемъ.
 Се церковь, се дверь, се гора
 божая,
 се жезлъ и сосудъ златый,
 се источникъ печатлѣннъ,
 се райъ святый новому Адаму,
 се престолъ страшень,
 се Мати божїя пречистая и
 заступница намъ,
 ты величаемъ!

Як бачимо, автор використовує історичну, літописну і агіографічну традицію та вводить її в гімнологічну, церковну візантійську символіку. Поетичні образи, котрих він вживає для звеличення і окраси постаті і діл своєї героїні, не раз близько підходять до образості нашої обрядової пісні, як ся голубиця, що злітає посеребреними крилами на райське древо-фінік або царське древо з животворчим гроном, що виростає поза виноградом церковним. Паралелізм різних образів сеї церковної пісні і лірики світської безсумнівний, обопільний зв'язок так само. З другого боку, бачимо явні паралелі в формі сих церковних гімнів і ритміці риторичної прози, на один бік, епічного ритму — на другий.

Все се наказує звернути пильну увагу на пам'ятки нашої старої гімнології, не відстрашуючись її нібито чисто церковним характером.

Крім сих літературних постатей, маємо кілька анонім-

¹ Юдифі.

² Демонопоклонників.

них творів, які характеризують риторично-поетичний церковний стиль цього століття. Один ми вже пізнали — се похвала Рюрикові, котрою закінчується Київський літопис видубицької редакції. Наведені витяги дали змогу оцінити її манеру: прибирання до подій сучасного життя, що слують предметом похвали, паралелей і образів з біблійної історії, прирівнювання до біблійних осіб, алюзії, засновані на толкуванні імен (Рюрик-Василь — цар, його жінка Анна — благодать); дещо з християнської символіки, дещо з сучасної народної легенди — все се, одначе, виложене не прозоро, слабо уплановане і тому не робить яскравого, артистичного враження: виглядає як вправа здібної, але ще не виробленої руки.

Другу київську похвалу з того ж, правдоподібно, століття, зроблену краще, ми досі маємо видану тільки в уривку. Се похвала св. Климентові, патрону старі київської кафедри, Богородиці Десятинної, де були положені його кості, привезені Володимиром Вел. з Корсуня. В 1850 р., в збірнику «Кіевлянинъ», виданім Максимовичем, кн. Оболенський опублікував другу половину цього слова, з одного збірника XVI віку, своєї колекції. Невважаючи, що своїми літературними прикметами воно звернуло на себе увагу і досить високо було оцінене¹, досі в цілості воно лишається не опублікованим, і тому судити про нього як літературний твір доволі тяжко. Тим більше, що ми маємо інший паралельний твір чи іншу редакцію тої ж теми, і між ними не можна установити відносин напевно, поки маємо тільки половину слова, та й то видану не дуже справно.

В збірнику кн. Оболенського слово має заголовок, який вказує на те, що твір сей належав до якоїсь місячної мінеї: «В той же день мученіє св. Климента» і т. д. Початкові слова його вказують на те, що він починався біографією Климента, аналогічною з звісним житієм його, зложеним Метафрастом, а кінчився похвалою святому, яка переходила в похвалу не названому на ім'я київському князеві, далекому потомкові Володимира Вел., що обновив стару київську кафедру. Двадцять літ тому, звертаючи увагу на сю стару і призабуту пам'ятку, з нагоди опублікування тої другої редакції, я висловив здогад, що сим обновителем старі кафедри міг бути той же Рюрик, з його «несытою любовью о зданьих», прославленою пидубицькою похвалою, бо він справді міг обновити стару кафедру після погрому 1169 р. Франко, котрий тоді займався Климентовою легендою, признав сей здогад справедливим, і я тепер, перегля-

¹ Див. у м. Макарія III², с. 215; Голубінского, I, 1², с. 823.

даючи се питання наново, доповню його ще другою гадкою: що видубицький панегірист ішов слідами панегіриста з десятинного клироса, як той використав старшу похвалу св. Климентаві, зложеному котримсь з давніших крилошан¹.

Коротша редакція не має похвали князеві. Так, як її маємо в різних збірниках XV—XVI в., вона продовжує повість про чудо св. Климента, яке сталося нібито в підводній чудесній церкві, де спочивало його тіло перед перенесенням на берег. Легенда оповідає, що коли тіло св. Климента було вкинене в море, з прив'язаним до нього тяжким якорем, по молитві його учеників море розступилось і відкрило дорогу до його тіла, котре лежало в чудесній підводній церкві, і з того часу в роковини смерті Климента море розступалось на кілька день, щоб прочане могли поклонитися його останкам. Отже, мовляв, сталося одного разу таке чудо, що прочане, чоловік і жінка, ходивши до тої підводної церкви, через неувагу залишили там свою дитину, і коли на другий рік прийшли туди знову, знайшли її живу і здорову в тій підводній церкві під опікою св. Климента. До сього оповідання коротша редакція наві'язує похвалу св. Климентаві як патронові Русі, перенесеному до Києва і зложеному в його кафедрі. Сю похвалу буквально повторює, з деякими додатками, «Слово», опубліковане Оболенським, заховую-

¹ Моя замітка: «Кілька заміток до «Чуда св. Климента, папи римського» в «Зап. тов. Шевченка», т. 49 (1902), була написана з приводу опублікованого Соболевським в «Извѣстіях рус. отд.» за 1901 р. тексту «чуда» з коротшою похвалою з одного збірника другої пол. XV в. (з заміткою, що інші, звісні йому копії, з пізнішого часу, не дають ніяких інтересних відмін сього тексту). Соболевський не завважив споріднення сеї коротшої похвали з опублікованою Оболенським, і я вказав на буквальну подібність їх і висловив здогад, що коротша похвала була старша і стояла під впливами «Закону і Благодаті», судячи по деяким подібностям, а автор ширшої похвали її використав і розширив. Франко в своїй праці про Климентову легенду («Св. Климент в Корсуні». — «Записки», т. LXVI, 1905), прийнявши деякі мої спостереження над сими пам'ятками, в сім не погодився зо мною, бо йому коротша похвала здалась витягом з ширшої. Я підтримав свою гадку в замітці, надрукованій тоді ж («Записки», т. 66), і думаю й тепер, що зовсім неймовірно, аби з багатшого змісту ширшої похвали хтось мав охоту зробити такий тісний витяг, яким була б коротша похвала, як би її вважати витягом з ширшої. Навпаки, зовсім легко і натурально собі уявити, що якийсь клірик св. Богородиці, мавши під руками старший текст про чудо з коротшою похвалою, розвинув її й оживив зворотами до присутніх — князя, духовних, громади вірних і т. д. Треба, одначе, завважити, що в тій формі, як його маємо в вид. Соболевського, «чудо» починається ex abrupto і, очевидно, стратило свій початок, себто вступні слова, звернені до слухачів, або й біографію святого. Не маючи початку тексту, вид. Оболенськими, ані інших аналогічних редакцій, трудно судити, як виглядала цілість.